

Multidiszciplináris zsonglőr

Carlo Ginzburg: Nyomok, bizonyítékok, mikrotörténelem.

(Spatium 11.) Kijárat Kiadó, Budapest, 2010. 354 oldal.

A *Nyomok, bizonyítékok, mikrotörténelem* Carlo Ginzburg tanulmányainak első magyar nyelvű válogatása.¹ Míg a szerző Amerikában az egyik legjelentősebb mikrotörténésznek vált (saját meglátása szerint némi félreértés árán) híressé és elismertté, Magyarországon többen előszeretettel (és ugyancsak némileg pontatlanul) a társadalomtörténészek meglehetősen tágan definiált körébe sorolják.² A kötetet szerkesztő K. Horváth Zsolt bevezetője helyesen jelzi, hogy Ginzburg több joggal nevezhető kulturalista irányultságú történésznek, aki ugyanakkor határozottan tartózkodik a társadalmi és a kulturális szférák sajátosságainak egymás elleni kijátszásától, e szférák határozott le- és elhatárolásától, akárcsak bármely jelentős kérdés vizsgálatának egyetlen szakterületre való leszűkítésétől – tehetjük hozzá.

A *Nyomok, bizonyítékok, mikrotörténelem* Ginzburg két folyóiratban megjelent írásának fordítása mellett négy tanulmánykötetének szövegeiből kínál reprezentatív válogatást, melynek elveit K. Horváth Zsolt a szerzővel egyetértésben határozta meg. Az eredetileg 1992 és 2007 között publikált, egy kivételtől eltekintve magyarul újonnan megjelenő tizenkét szöveg kétharmadát Scheibner Tamás értő tolmácsolásában olvashatjuk, a négy fennmaradó szöveg fordítása Farkas Krisztina, Farkas Henrik, illetve Paksy Eszter munkájának gyümölcse. Ezen épp tucatnyi fordítás az olasz, de angolul is rendszeresen publikáló történész multidiszciplináris érdeklődésének, filozófiai, irodalmi, nyelvészeti, művészettörténeti aspektusokat előszeretettel kibontó munkásságának újszerű eredményeibe éppúgy betekintést nyújt, mint ahogy Ginzburg intervenciós hajlamának, a hivatásos történetírók nézeteltérésein rendszerint messze túlmutató kortárs vitákhoz tett, olykor kifejezetten polemikus élű hozzájárulásainak ékes bizonyítékaival is szolgál.

A kötet tematikája ugyancsak szerteágazó. A szerző a szabad egyenes beszéd stendhali alkalmazási módjában a történészek számára rejlő kihívástól, a stílus használatának történetén, valamint politikai implikáción át egészen a reprezentáció idők és terek közötti folyamatos ingázás eredményeként megvilágított problémájáig rendkívül sokat és sokfélét markol. A *Nyomok, bizonyítékok,*

¹ Ginzburgnak korábban két könyve jelent meg magyarul. Ginzburg, Carlo 1991: *A sajtó és a kukacok: Egy XVI. századi molnár világképe*. Európa, Budapest; Ginzburg, Carlo 2003: *Éjszakai történet: a boszorkányszombat megfajtása*. Európa, Budapest.

² Ennek talán legékesebb bizonyítékával az alábbi kötet koncepciója szolgál: Bódy Zsombor – Ö. Kovács József (szerk.) 2003: *Bevezetés a társadalomtörténetbe: hagyományok, irányzatok, módszerek*. Osiris, Budapest.

mikrotörténelem lapjain olvasható továbbá Ginzburg talán leghíresebb tanulmánya, a *Nyomok. A jel-paradigma gyökerei* is, mely megrajzolja egy se explicit elmélettel nem rendelkező, se formális szabályokkal nem leírható, parányi nyomokból következtetéseket levonó ismeretelméleti modell kontúrjait (amit a szerző szavai szerint akár „vadászati, divinációs, feltételezésen alapuló vagy szemiotikai paradigmának” is nevezhetünk) (43). Ginzburg ráadásul még a tematika sokszínűségéből feltételezhetőnél is összetettebb és sokrétűbb forrásanyagot hasznosít. Eszmefuttatásai az ókortól napjainkig létrehozott művekre reflektálnak, a keresztény és a zsidó, az olasz, az amerikai, a német, az orosz és a francia kultúra számos jelentős szerzőjét és kulcskérdését érintik. E reprezentatívnak tekinthető kötet ily módon Carlo Ginzburg lenyűgözően széles látókörét és imponáló műveltségét gazdagon illusztrálja, miközben az életmű súlypontjait, alap gondolatait és visszatérő polémiáit is beazonosíthatóvá teszi.³ Ebben K. Horváth frappáns bevezetője és Szekeres András tanulságos felvetései mellett a kötetben szereplő, Ginzburg életútját, tudományos érdeklődésének formálódását és személyes meggyőződéseit egyaránt tárgyaló terjedelmes interjú is segítségünkre van. Az eredetileg a francia *Genèses* folyóirat számára készített és 2003–2004-ben két részletben megjelenő nagyinterjú során Ginzburg többek között azt fejt ki, hogy tevékenysége központi magját az atemporális morfológia és a történelem ugyancsak feszült viszonyát érintő vizsgálódásban látja (302). Vallomása szerint empirikus kutatásai során oly módon törekszik a normális és a kivételes egyidejű konstituálódásának és a (rendszerint kizárólag keletkezésük elsődleges intencióinak ellenében olvasott forrásokon keresztül feltárható) marginális jelenségek megismerésére, hogy eközben a vizsgált kultúra nyelve és saját kutatói tárgynyelve közti megfelelő viszony megtalálásának különös jelentőséget tulajdonít.⁴ Kutatói alapelve továbbá, hogy az empirikus szint egy pillanatra se szakadjon el az új belátásokat lehetővé tevő, konvencióbontó rákérdezések nyújtotta lehetőségekől és a módszertani (ön)reflexiótól.

Lényegre törő bevezetőjében K. Horváth Zsolt amellet érvel, hogy Ginzburg írásainak egyik legfőbb szervezőelve „a történeti tudás (kutatás, megismerés) milyenségé”-nek módszeres vizsgálata (8). Az imént idézett interjúban elmondottakkal összecseng, hogy K. Horváth szerint Ginzburg a mikrodimenzió szoros kontextualitása, illetve az ennek feltárásakor nélkülözhetetlen alapos filológiai háttérmunka és a nagy morfológiai analógiák felvázolása közti termékeny feszültséget úgy használja, hogy ezáltal elméleti problémák történeti

³ Ginzburg a lassú olvasás (és az abból származó új meglátások) propagátora, írásai letisztázottak, stílusa könnyed. Olvasóját úgy tudja elkápráztatni, hogy írásai eközben újfajta látásmódok és problémaérzékenységek kialakítását is elősegítik. (Recenzióm bevallottan ironizáló címe is e kettősségre kíván utalni.)

⁴ Ginzburg érdeklődési köreinek megértése szempontjából nem mellékes, hogy családja helyzetében radikálisan keveredett a kulturális kiváltságosság (Odesszából származó apja az orosz irodalom professzoraként tevékenykedett Torinóban) és a politikai marginalitás (Ginzburg zsidó származású családba született 1939-ben, kevéssel a fasiszta Olaszország háborúba lépése előtt, apja 1944-ben halt meg börtönben, ahova antifasiszta tevékenysége miatt zárták).

látószögét képes kijelölni. E nagyhatású, bár egyes elemeiben sokat vitatott ginzburgi történetelméleti reflexiók szoros összefüggésben állnak ama ténnyel, hogy Ginzburg gyakorló történészként a történeti tudás megalkotásának lehetséges és kívánatos módjait belülről is mélyen ismeri. E bennfentességének köszönhetően pedig ugyancsak könnyűszerrel juthatott arra a belátásra, mely szerint a problémák katalógusa nem redukálható az irodalomtudósok által (olykor kizárólagosan) hangsúlyozott narratológiai kérdésekre.⁵

K. Horváth Zsolt bevezetőjében Ginzburg elsősorban a posztmodern viszonylagosságok (határozottan balos) kritikusaként jelenik meg, aki az empirikus kutatás és a racionális megismerés lehetőségének feladása ellen emeli fel szavát. E beállítás nem nevezhető hamisnak, ugyanakkor sajnálatos, hogy K. Horváth a hagyományos európai (görög, zsidó és keresztény elemeket egyaránt tartalmazó) műveltségismény tagadhatatlan életműbeli jelentőségére nem tér ki. Megítélésem szerint Ginzburg úgy vált jelentős baloldali gondolkodóvá, hogy korántsem vádolható a felvilágosodás eszményeinek reflektálatlan átvételével – még kevésbé a modern kori tudásformák értékének abszolutizálásával.

A kötet záró megjegyzéseit papírra vető Szekeres András ellenben Ginzburg írásaiban kétirányú, „pozitivisták” és „szkeptikusok” ellen egyaránt kihegyezett polémiát azonosít. Ugyanakkor ő is úgy látja, hogy Ginzburg egyre sűrűbben száll vitába a „szkeptikusok”-kal. E polémiák sűrűsödésének oka alighanem a relativista nézetek elmúlt évtizedekbeli térnyerésében keresendő, melynek következtében az igazság (Ginzburg szavaival) „átadta helyét a tevékeny, vagyis a korlátozások és határok nélküli értelmezésnek”, a retorikának pedig nem-referenciális felfogása nyert egyre inkább teret (230).

A könyv tanúsága szerint vitáirait Ginzburg jellemzően úgy fogalmazza meg, hogy a jelek és a belőlük nyerhető tudás, azaz a bizonyítás kérdését helyezi elmékedése centrumába – miközben elismeri, hogy a történész tudása közvetett és részben feltételezéseken alapul (28). Amint a bizonyítás szerepének ginzburgi kiemelése a narratív megformáltság kérdésének komplexebb szemléletéhez vezethet el, úgy a perspektíva alapvető funkciójának felismerése sem torkollik szükségszerűen abszolút relativizmusba. A ginzburgi történetelmélet szellemében a perspektivizmusnak sokkal inkább a „szintek törvényének” tiszteletben tartásához kell elvezetnie. Másként kifejezve annak felismeréséhez juttat el, hogy „a mikroszkopikus szinten elért eredmények nem vihetők át automatikusan makroszkopikus szintre (és fordítva)” (80).

A perspektíva kérdésének szempontjából különösen jelentős a kötet *Távolság és perspektíva* című tanulmánya. Ezen írás kezdőpontja, hogy „az érv, mely az igazság és a perspektíva közötti kapcsolat mellett szól, komolyabb elemzést érdemel” (180). Történeti interpretációja során Ginzburg többek között azt veti fel, hogy a kereszt-

⁵ Saját bevallása szerint a sokak által főműveként számon tartott *A sajt és a kukacok* megalkotásakor hosszasan töprengett „a kutatási hipotézisek és az elbeszélői stratégiák közti kapcsolaton” (70). Mint jelzi is, a vizsgálódást nehezítő akadályokat végül számadása részévé tette, „a hipotézisek, a kétségek, a bizonytalanságok az elbeszélés részévé váltak” (70).

tény perspektivizmus „a kereszténységnek a judaizmushoz való ambivalens viszonya során kristályosodott ki”, melyet kezdetektől fogva a folytonosság és a távoltság, a közelség és az ellenségesség furcsa keveréke jellemzett (191, 32. lábjegyzet).⁶ Ugyancsak polemikusnak hangzó állítása szerint „a módot, ahogy a múltat megismerjük, a zsidókkal szembeni keresztény felsőbbrendűségi érzés fűti” (200).

A *Távolság és perspektíva* talán leglényegesebb meglátása szerint a perspektívát az tette erőteljes ismeretelméleti metaforává, hogy az egyéni nézőpont és az objektív, bizonyítható igazság közti feszültségre világított rá. E feszültség belátásának lehetőségét pedig a valóság elve garantálja – állítja Ginzburg (avagy, mint például a leibnizi modellben, Isten léte). Ily módon markáns újraértelmezési ajánlattal áll elő: a perspektivizmus elfogadásának feltételül a valóság elvének elfogadását teszi meg, ami által újfajta, a szubjektívizmuson és az objektívizmuson túli egyensúly mellett tesz hitet.

Újfajta egyensúlyok kialakítására számos további kísérletet is találhatunk a kötetben. Az „*Unus testis*”. *A zsidók kiirtása és a valóság elve* című tanulmány például a jog és a történetírás episztemológiai alapjainak eltérése mellett érvel, melyet Ginzburg az egyetlen hozzáférhető tanúskodás problémája alapján fejt ki. E lényegbevágó eltérést anélkül hangsúlyozza, hogy tagadná „a bizonyíték, az igazság és a történelem közti összefüggés” fontosságát (277). A szöveg politikai-eszmei alapvetése nem más, mint hogy a szkepticizmus és a relativizmus nem tehető meg a tolerancia alapjává. Miközben Ginzburg leszögezi, hogy (a naiv pozitivistákkal ellentétben) tisztában van azzal, hogy a dokumentumok milyen problematikus viszonyban állnak a valósággal, azt fejt ki (legfőképpen Hayden White történetírói művekre is alkalmazott narratológiai nézeteivel vitatkozva), hogy a tolerancia elve teljességgel megbízhatatlan az igazság és a hazugság létének komolyan vétele nélkül.

Máshol (*Történelem, retorika, bizonyítás*) ezt tovább víve kifejezetten amellett érvel, hogy az erkölcsi összemérhetetlenség első ránézésre toleráns gondolata a jogot a vele látszólag ellentétes (jobboldali) felfogáshoz hasonlóan az erővel és a hatalommal azonosítja (204). Ennek kiemelésével a szerző azt kívánja tudatosítani, hogy bár a relativizmus ártalmatlan és veszélyes változatát azonosítani semmi esetre sem ildomos, előfeltevéseik mégiscsak összecsengenek. A relativista pozíció elutasítása által pedig foglal állást, hogy egyaránt számításba kell venni „a hatalmi viszonyokat és azt, ami nem szűkíthető arra” (236). A szerző itt is két hamis egyoldalúságot kíván egyidejűleg visszautasítani: „A források nem kitárt ablakok, amint azt a pozitivisták hiszik, és nem is a látást akadályozó falak, miként a szkeptikusok tartják”, szögezi le (237).⁷

⁶ Ginzburg szerint „csak egy Ágostonhoz hasonló keresztény fogalmazhatta meg zsidók és keresztények sorsszerű kapcsolatáról [...], hogy a múltat saját fogalmai szerint is meg kell értenünk, és úgy is, mint egy szemet abban a láncban, mely végül hozzánk vezet el” (191), mivel azt kellett magyaráznia, hogy a zsidó szertartások egykor igazak voltak, de meghaladottá váltak.

⁷ Az *Elidegenítés* címmel megjelentetett okfejtés a világ magától értetődőnek vétele ellen foglal állást, úgy érvelve, hogy a naivitás pozíciójába helyezkedéssel, az értelem működésének

Figyelemreméltó, hogy mindeközben két gyakran ellentétesnek beállított, egymás ellen kijátszott fogalmat is össze kíván egyeztetni: úgy tartja ugyanis, hogy konstrukció és bizonyítás korántsem zárja ki egymást. A *Történelem, retorika, bizonyítás* című írás is amellet érvel, hogy akármit is állítsanak divatos elgondolások, retorika és bizonyítás sem zárja ki egymást. Sőt, Ginzburg határozottan amellett foglal állást, hogy bár az elbeszélés és a dokumentáció közti feszültség adott, a történetírás esetében utóbbit az előbbi szerves részeként ildomos felfognunk (203–204). Mikrotörténelmi gyakorlatában ragaszkodik a kontextushoz, így a források töredékességének elismerése nála nem vezet az ankersmiti „elszigetelt megfontolások” pártolásához (79). Ily módon módszeres önreflexiója a konstrukció mozzanatának letagadása nélkül kerüli el a tudományos szolipszizmus hódító fajtáját: nem torkollik konstruktivista szkepticizmusba.

A kötet sokszínű, egyaránt magas színvonalú és helyenként kifejezetten lenyűgöző meglátásokat tartalmazó írásai alapján elmondható, hogy Ginzburg úgy próbálja pozicionálni magát, hogy a hagyományos történetírói alapvetésekből és a posztmodern kritikákból egyaránt elfogad elemeket, de felfogását mindkettővel szembeállítja: se a pozitívizmus reflektálatlanságát, se a posztmodern kritikai radikalizmust nem tudja helyeselni. Utóbbival politikai-eszmei problémái is vannak: a posztmodern szkepticizmus véleménye szerint baloldalinak legfeljebb intenciójában nevezhető, politikai implikációi helyenként kifejezetten az ellenkező irányba mutatnak.

A *Nyomok, bizonyítékok, mikrotörténelem* fő dilemmáinak alapképletét a bizonyítékok, a nyelv, a tudás és a véletlen problémáinak mátrixa adja meg. Írásainak empirikus mélységeivel, elméleti átgondoltságával és bravúros nyelvi kidolgozottságával (melyet a fordítások kiválóan közvetítenek), Carlo Ginzburg végezetül a valóság és az igazság elveinek nélkülözhetetlensége mellett foglal állást. Ezt azonban nem a nyelvi fordulat tézisei ellenében, hanem azok tudatában és felhasználásával hangoztatja. Elfogadja tehát a diskurzivitás, a nyelviség történetírói kutatás és írás során betöltött (megkerülhetetlenül) centrális szerepet, de közben arra is figyelmeztet, hogy szilárd külső elvek felismerése és elfogadása nélkül a tudományos eszmecserék nem lehetnek megalapozottak. A nyelvi fordulat érzékenységeinek és a történelmi valóság elvének összeegyeztetése pedig alighanem a *Nyomok, bizonyítékok, mikrotörténelem* olvasásának legfontosabb hozománya: Ginzburgnak sikerül a posztmodern felismeréseket elválasztania az öndesztuktív ismeretelméleti radikalizmustól és ötvöznie a bizonyosság továbbra is nélkülözhetetlen minimumával.

Laczó Ferenc

lelassításával látásunk lehetőségei megnövekednek. A megismerés központi céljának hangsúlyozása ezen írás során is egyidejűleg irányul a pozitívizmus képviselői és a „történelem és fikció közötti különbség eltüntetése” mellett kardoskodók ellen (122).